

**Культурне
життя кінця 40-
х початку 50-х
років**

Історичні умови відродження культури

● Відродження культурного життя в Україні у післявоєнні роки наражалося на великі труднощі. Культурне будівництво, як і раніше, фінансувалося за залишковим принципом. Перемога СРСР у війні посилила розвиток у радянському суспільстві процесів, які взаємовиключали один одного: зміцнення тоталітарного режиму (офіційно вважалось та активно пропагувалось, що саме він забезпечив кінцевий успіх) і зростання суспільної свідомості (перемогла армія, народ). Війна радикально підірвала ідеологію "гвинтика", адже її могли виграти лише самотійно мислячі, а не сліпі виконавці волі вождя.

Однак відповіддю режиму на вимоги часу стали не реформи, а його самоконсервація. Сталінський режим посилили контроль над суспільством, особливо в царині ідеології. Прояви національної самосвідомості, критичний підхід до будь-яких явищ суспільного життя, відступ від регламентованих пропагандистських стереотипів — все це кваліфікувалося як український буржуазний націоналізм, космополітизм, антирадянська діяльність і, як наслідок, вело до морального і фізичного знищення діячів культури.

Відбудова системи народної освіти

- Відновлення зруйнованих під час війни шкіл, закладів культури, наукових установ почалося після визволення території України від німецько-фашистських загарбників. Поширення набув рух за відбудову зруйнованих і спорудження нових шкільних приміщень силами, засобами, руками самого населення — "методом народної будови". У 1944-1945 рр. у республіці було відбудовано і побудовано 1669 шкіл. На 1950 р. довоєнна мережа шкіл практично відновилась, але налагодження нормальної системи освіти цього не вистачало: у середині 50-х років 16 тис. шкіл (33,2% від їх загальної кількості), в яких навчалося 1,67 млн. дітей, змушені були організувати заняття в дві, а то і три зміни. Значна кількість цих закладів, особливо в сільській місцевості і в робітничих селищах, розміщувалася у приміщеннях мало, пристосованих для занять. Школи постійно відчували гостру потребу в підручниках, зошитах та навчальному обладнанні. Для матеріальної підтримки тих, кого батьки не могли забезпечити мінімумом необхідного для навчання, створювався фонд всеобуча.

Труднощі, що стояли перед освітньою системою, призвели до швидкого зростання вечірніх шкіл. Були засновані також курси для дорослих, професійні заочні школи. Але реалії часу потребували освічених людей. У 1953 р. здійснено перехід до обов'язкової семирічної освіти, що створило додаткові труднощі: не вистачало приміщень, вчителів, навчальних посібників.

- Як і в довоєнні роки, більшовицька партія прагнула перетворити школу в знаряддя збереження і посилення свого контролю над учнівською молоддю. Була відновлена робота піонерських та комсомольських організацій. Виховання відданості Сталіну та ідеалам комунізму оголошувалося найважливішим покликанням школи.
- У повоєнні роки починається процес неухильного скорочення українських шкіл та учнів, що в них навчалися. Так, з 1948 р. по 1954 р. число українських шкіл зменшилося з 26 до 25 тис, а російських — збільшилося з 2720 до 4051, або в 1,5 раза. На 1953 р. в українських школах навчалося 1,4 млн., а в російських і змішаних — 3,9 млн. дітей. Закривались національні школи (польські, угорські, румунські та ін.). Усі вони перепрофілювалися на російські.

- У повоєнні роки відновилася робота науково-дослідних установ України, внесено ряд змін в організацію наукових досліджень. У 1945 р. налічувалося 267 науково-дослідних установ, у 1950 — 462, у тому числі більше 30 академічних інститутів. Зміцнювалася, хоча й повільно, матеріально-технічна база науково-дослідних установ. Зростав кадровий потенціал. Кількість науковців досягла у 1950 р. 22,3 тис. осіб. Головною науковою установою України залишалась Академія наук УРСР, яку очолював О. Палладін.

- Учені України досягли значних успіхів у дослідженні фундаментальних наук, їх наближенні до потреб господарства. У республіці в 1946 р. було запущено перший в СРСР атомний реактор. У 1956 р. генеральним конструктором будівництва космічних кораблів в СРСР став виходець із Житомирщини С.Корольов. Під керівництвом С.Лебедева у Києві в 1948-1950 рр. було виготовлено першу в Європі цифрову обчислювальну машину. Значним технічним досягненням була побудова в 1953 р. найбільшого тоді в світі суцільнозварного моста через Дніпро довжиною понад 1,5 км. За короткі строки завдяки новій автоматичній технології зварювання було споруджено газопровід Дашава-Київ

Лисенківщина

- Значної шкоди розвитку біологічних наук завдала "лисенківщина" — засилля в науці посередностей, людей споживацького гатунку, авантюристів. У 1947-1948 рр. відновилися переслідування генетиків. Президент Всесоюзної академії сільськогосподарських наук Т. Лисенко, підтриманий Сталіним, оголосив ген міфічною частинкою. В Україні переслідувань зазнали вчені-біологи Д.Третяков, М. Гришко, І.Шмальгаузен, І. Поляков, С.Делоне, що на багато років загальмувало розвиток біологічної науки.

Розвиток літератури і мистецтва

- У складних умовах працювали діячі літератури і мистецтва. Всупереч обставинам, у 40-50-х роках створено чимало творів, що залишили помітний слід у художній культурі українського народу.
- Особливу популярність у повоєнні роки здобула творчість О. Гончара, автора трилогії "Прапороносці", повісті "Земля гуде". Плідно творили також прозаїки В. Козаченко, В.Собко, письменник і режисер О. Довженко, гуморист Остап Вишня (П.Губенко), поети М.Рильський, П.Тичина, В.Сосюра, А.Малишко, Л. Первомайський.

“Жданівщина” в Україні

- Це нове ідеологічне забезпечення сталінського режиму мало особливо негативні наслідки для українців. У 1950 р. Сталін, виступаючи в дискусії з мовознавства, висунув тезу, що російська, українська і білоруська нації є результатом розгалуження "єдиної давньоруської". Цю єдину "давньоруськународність" дозволено було тлумачити як давньоросійську, але в жодному випадку не як давню українську.
- Так у СРСР з'явилося явище, яке отримало назву за іменем його головного провідника А.Жданова. "Жданівщина" (1946-1949 рр.) означає широкий наступ сталінського режиму в галузі ідеології, культури, науки, літератури, мистецтва з метою встановлення жорстокого контролю над духовним розвитком радянського суспільства. Жданов виступав офіційним теоретиком і організатором цього наступу.

Боротьба з

“КОСМОПОЛІТИЗМОМ”

- За тодішньою термінологією боротьба розгорталась проти "безідейності, безпринципності, формалізму, космополітизму й низькопоклонства перед гнилим Заходом", проти "буржуазного націоналізму". За період з 1946 по 1951 р. було прийнято 12 партійних постанов з ідеологічних питань. Початок було покладено постановами ЦК ВКП(б) "Про журнали "Звезда" і "Ленінград", спрямовані проти творчості А.Ахматової і М.Зощенка, "Про кінофільм "Большая жизнь" та ін. За шаблоном, виготовленим у Москві, цього ж 1946 р. ЦК КП(б)У ухвалив кілька постанов "Про перекручення і помилки у висвітленні української літератури в "Нарисі історії української літератури", "Про журнал сатири і гумору "Перець", "Про журнал "Вітчизна", "Про репертуар драматичних і інших театрів України" та ін. Для "зміцнення керівництва" українською парторганізацією Москвою було направлено Л.М.Кагановича (М.Хрущов був переміщений на другорядний пост голови уряду). Каганович розгорнув бурхливу діяльність по боротьбі з "українським буржуазним націоналізмом". Ним фактично була підготовлена велика розстрільна справа, жертвами якої мав би стати цвіт української інтелігенції того часу: А.Малишко, П. Панч, М.Рильський, Ю.Яновський та ін. Та ініціатива Кагановича виявилась невчасною, і він був відкликаний до Москви. На порядку денному у сталінському керівництві стояло питання боротьби з "низькопоклонством" перед Заходом, проти "космополітизму". Об'єктом переслідувань були обрані літератори, митці, учені.

- Ця кампанія мала на меті посилити культурно-ідеологічну ізоляцію радянського суспільства, ізолювати і протиставити інтелігенцію іншим прошаркам суспільства, розпалити шовіністичні та антисемітські настрої, посилити процес русифікації, відновити образ внутрішнього ворога, так необхідного для тоталітарного режиму.
- Сигналом до атаки проти космополітів стала редакційна стаття "Про одну антипатріотичну групу театральних критиків", опублікована в січні 1949 р. у газеті "Правда". Відгомонам цієї статті в Україні стало навішування ярликів "безрідних космополітів" на літературних і театральних критиків О.Борщагівського, А. Гозенпура.

- Кампанія боротьби з косполітами мала негативні наслідки для розвитку культури: у літературі та театрі, по суті, зникло поняття мистецької школи; поглибилась ізоляція від надбань західної культури; театральна та літературна критика перетворилася із засобу стимулювання творчого розвитку на засіб втримання митців у рамках офіційної ідеології; обмежено свободу творчості.

- З початку 50-х років насувається нова хвиля звинувачень української інтелігенції. Цькували не лише письменників. Переслідувань зазнали українські композитори Б.Лятошинський, М. Колесса, М.Вериківський, К.Данькевич (опера "Богдан Хмельницький"), науковці. Особливо лютій і нещадній критиці було піддано В.Сосюру за вірш "Любіть Україну" (1944р.), який оголошувався "ідейно порочним твором".

- Жданівщина призвела до гальмування розвитку науки, літератури і мистецтва в країні, породила потворні явища в середовищі радянської інтелігенції, викликала її розмежування. Сталінський режим остаточно протиставив владу і народ, ліквідував патріотичне піднесення років війни, паростки відродження української культури. У міжнародному плані "жданівщина" посилила відірваність радянських митців від досягнень світової культури, стала ідеологічним обґрунтуванням конфронтаційної зовнішньої політики СРСР.

Внутрішньополітичне становище України на початку 50-х років

- Завершення процесу відбудови не призвело до послаблення адміністративно-командної системи з її надзвичайними заходами управління. Вона ще більше зміцніла. Свідченням цього став XIX з'їзд КПРС (на цьому з'їзді ВКП(б) було перейменовано в Комуністичну партію Радянського Союзу), останній з'їзд за життя Й.Сталіна. З'їзд затвердив новий п'ятирічний план розвитку СРСР у 1951-1955 рр. На ньому головним завданням було поставлено наздогнати і перегнати провідні капіталістичні держави за всіма показниками.

XVII з'їзд Компартії України продублював рішення з'їзду КПРС. Виступаючи на з'їзді, делегати неначе змагались у словослів'ї на честь "великого вождя і вчителя тов. Сталіна".

- На чолі КПУ продовжував залишатися Л.Мельник (Перший секретар з грудня 1949 р. по червень 1953 р.), а головою уряду УРСР - Д. Коротченко (до січня 1954 р.), які були слухняними виконавцями волі "вождя".
- 5 березня 1953 р. помер Й.Сталін. Ця дата стала початком процесу, що згодом отримав назву "відлига" — процес спроб лібералізації суспільно-політичного життя, проведення значних соціально-економічних реформ. Розвиток і поглиблення цього процесу став основою десталінізації — тобто відхід від найбільш одіозних проявів сталінського тоталітарного режиму. Найбільш радикальних рис цей процес набув після XX з'їзду КПРС (1956).

Початок десталінізації в Україні

- Початок процесу десталінізації супроводжувався гострою боротьбою за владу між прихильниками Хрущова та Берії. У цій боротьбі переміг перший. Ця боротьба мала свої одголоски в Україні. Республіканська партійна організація підтримала в цій боротьбі Хрущова. Згодом Хрущов віддячив послугою за послугу. Через кілька місяців після смерті Сталіна за звинуваченням у русифікації вищої освіти на Західній Україні та дискримінації місцевих кадрів було усунуто з посади.

- Першого секретаря КПУ росіянина Л. Мельникова. Натомість було призначено О. Кириченка, першого на цій посаді українця (з того часу на цю посаду призначались лише українці). Після цього пішла широка хвиля висування на керівні посади представників місцевих кадрів. У результаті на 1 червня 1954 р. у ЦК КПУ українців було 72%, у Верховній Раді - 75%, а серед директорів великих підприємств - 51%. У 1958 р. українці становили 60% членів КПУ. Вихідці з України зайняли провідні місця і в союзному керівництві. Так, Родіон Малиновський, Андрій Гречко та Кирило Москаленко досягли високого рангу Маршала Радянського Союзу, а два перші згодом навіть були міністрами оборони СРСР. Володимир Семичасний обійняв пост голови союзного КДБ, а чотири українці - О.Кириченко, М.Підгорний, Д. Полянський та П.Шелест - увійшли в одинадцятку Політбюро ЦК КПРС. Такі успіхи українців у радянській ієрархічній системі можна пояснити їх тісними зв'язками з М. Хрущовим, їх особистими якостями як лояльних виконавців волі вистеми та тим місцем, яке зайняла Україна в Радянському Союзі.

- Зростання ролі і кількості українців у партійно-державному апараті супроводжувалось процесом перебудови і вдосконалення самого апарату. У міністерствах, відомствах та органах управління на місцях протягом 1955-1956 рр. було ліквідовано 4867 структурних підрозділів, організацій та установ, скорочено 92,5 тис. посад адміністративно-управлінського апарату. Водночас розширювались права місцевих органів влади. Ці процеси справили позитивний вплив на суспільно-політичне життя країни.
- Крім змін в партійному та державному керівництві почався процес поступового відходу від найбільш одіозних проявів сталінського режиму. Припинились масові репресії, почався обережний процес реабілітації репресованих у 30-40-і роки і повернення депортованих членів, пов'язаних з діяльністю ОУН-УПА.

Стан промисловості і с/г на початку 50-х років

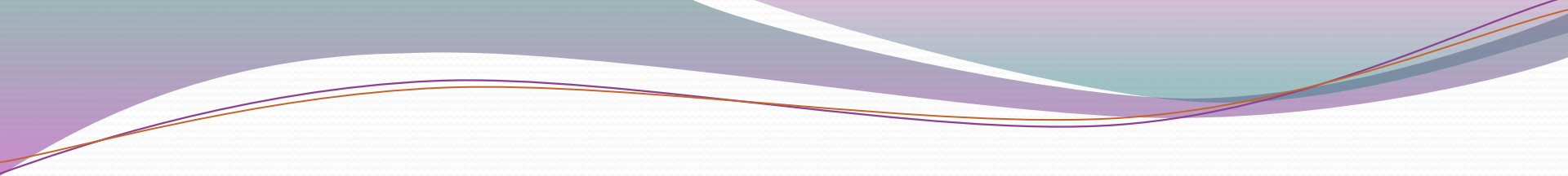
- Нове радянське керівництво, що стало до керівництва держави після смерті Сталіна, усвідомлювало, що майбутнє Радянського Союзу залежить від успіхів СРСР в економічному змаганні із Заходом. Успіхи в цьому змаганні зміцнили б внутрішнє становище радянської системи, а з іншого боку, довели б переваги комуністичної системи. Уже починаючи з 1953 р., починається процес реформ. Але відразу постало питання, в якому напрямку їх проводити. Усі сходились на думці, що найслабшою ланкою радянської економіки є сільське господарство, рівень зростання продукції в якому за період 1949-1952 рр. складав лише 10%, у той час як у промисловості — 230%. До того ж сільське господарство було збитковим. Усі спроби наприкінці 40-х років стимулювати сільгоспвиробництво не мали успіху. Не допомогло і укрупнення колгоспів у 1950 р., кількість яких скоротилась на 42% і складала на кінець року 19295.

- Початок реформування було покладено на вересневому (1953 р.) Пленумі ЦК КПРС, який намітив заходи, спрямовані на піднесення сільського господарства. Так, передбачалось укріплення матеріально-технічної бази господарств, матеріальне заохочення мешканців села, підвищення закупівельних цін на сільгосппродукцію, зменшення податків на присадибне господарство, списування заборгованості колгоспів, поліпшення якісного складу керівників сільськогосподарських підприємств та ін.
- Завдяки таким заходам сільське господарство вперше за довгі роки стало рентабельним. Середина 50-х років була періодом найбільшого піднесення в історії колгоспно-радгоспної системи СРСР. Валова продукція сільського господарства за 1954-1958 рр. порівняно з попередньою п'ятирічкою зросла на 35,3%.

- Позитивні зрушення були б більш вагомими, як би не волонтаристські ~~нереалістичні~~ надпрограми, що почались втілюватись у життя вже в 1954 р. Першою такою програмою стало освоєння цілих і перелогових земель. Її було започатковано на лютнево-березневому пленумі ЦК КПРС. Її суть полягала в освоєнні для подальшої культивування майже 13 млн. га (пізніше цю цифру збільшили до 28-30 млн. га) у Казахстані, Сибіру та Північному Кавказі. Україні в цій програмі відводилась роль джерела матеріальних і людських ресурсів. Уже 22 лютого 1954 р. на цілину було відправлено першу групу українських механізаторів. Загалом за 1954-1956 рр. на постійну роботу в цілині райони виїхало 80 тис. осіб. А до 1961 р. в цілині райони було відправлено 90 тис. тракторів і сільгоспмашин, виготовлених на українських підприємствах. Другою напрограмою, що була започаткована в цей час, стало поспішне і невиправдане розширення площ посівів кукурудзи та інших "диво-культур". У червні 1954 р. Хрущов звернувся із закликом про розширення посівів кукурудзи. Лютневий 1955 р. Пленум ЦК КПУ прийняв рішення про збільшення площі посівів кукурудзи понад 5 млн. га (у 1953 р. посіви кукурудзи займали майже 2,2 млн. га).

● Незважаючи на те, що нове радянське керівництво звертало велику увагу на розвиток сільського господарства, все ж пріоритетним залишався розвиток промисловості. У республіці розвивались галузі, що закріплювали статус УРСР як паливно-енергетичної, металургійної бази СРСР, важливого району важкого машинобудування і воєнної промисловості. У 1952-1955 рр. було збудовано Каховську ГЕС, а до кінця десятиліття ще ряд електростанцій, які загалом збільшили виробництво електроенергії в 1,9 раза. Продовжувався процес розвитку вугільної, нафтової і газової промисловості. Так, у 1951-1958 рр. було побудовано 263 шахти, розроблено значну кількість родовищ нафти та газу.

- Таким чином, промисловість і сільське господарство України в першій половині 50-х років знаходились на піднесенні і динамічно розвивались. Але ті реформи й основа, на яких розвивалась економіка України, заклали той негативний потенціал, який згодом призвів до втрати динамізму і кризи.